

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ МУЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора
Ю. В. Ніколенка*

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2009

ББК 65.01я73
УДК 330.101 (075.8)
П 50

Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1933 від 24.07.2008)

Рецензенти:

Лютий І. О. — доктор економічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

Мних М. В. — доктор економічних наук, професор (Академія муніципального управління);

Євтушевський В. А. — доктор економічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

За загальною редакцією Ю.В. Ніколенка

Колектив авторів: Ю. В. Ніколенко, В. Я. Бобров, Л. С. Лісогор — доктори економічних наук, професори; Б. Т. Светлов, М. Д. Миронов, С. Є. Шпильовий — кандидати економічних наук, професори; В. К. Береговий, М. М. Гузик, А. В. Демківський, Ю. В. Кирилук, І. Ю. Ніколенко, О. В. Отрошко, А. Є. Савенко, В. І. Середа, О. М. Соколова, Я. С. Ткаченко — кандидати економічних наук, доценти; В. М. Зінченко — ст. викладач.

П 50 Політична економія: Підручник / За ред. Ніколенко Ю. В. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 632 с.

ISBN 978-966-364-797-5

Підручник підготовлений відповідно до затвердженої Міністерством освіти і науки України «Освітньо-професійної підготовки бакалавра галузі знань 0305 — «економіка і підприємництво».

Комплексно розкриті загальні закономірності руху сучасних економічних систем; показані здійснювані в Україні перетворення відносин власності, розподілу, обміну та споживання; дана характеристика сучасної ринкової системи, її суб'єктів та інфраструктури. Акцентовується увага на з'ясуванні проблем суспільного відтворення на рівні національної економіки та світового господарства. Аналізуються сучасні глобальні проблеми.

Викладення матеріалу побудоване таким чином, щоб він міг використовуватися студентами всіх спеціальностей.

ББК 65.01я73
УДК 330.101 (075.8)

ISBN 978-966-364-797-5

© Ніколенко Ю. В., Бобров В. Я.,
Лісогор Л. С. та інш., 2009
© Центр учбової літератури, 2009

ЗМІСТ

Передмова (Ніколенко Ю.В.)	7
Глава 1. Політична економія в системі економічних наук (Ніколенко Ю.В., Зінченко В.М.)	9
§ 1. Поняття економіки та виробничих відносин	9
§ 2. Політична економія в системі економічних наук	14
§ 4. Методи економічного аналізу	27
§ 5. Економіка позитивна і економіканормативна	33
Глава 2. Зародження та основні етапи розвитку економічної думки (Савенко А.Є.)	37
§ 1. Зародження економічної думки	37
§ 2. Формування політичної економії як науки	40
§ 3. Основні напрями сучасної економічної думки	49
Глава 3. Потреби, ресурси та виробничі можливості суспільства (Зінченко В.М., Ніколенко Ю.В., Гринчук Н.М.)	62
§ 1. Потреби як рушійний мотив виробничої діяльності	62
§ 2. Суспільне виробництво. Матеріальне і нематеріальне виробництво	64
§ 3. Фактори суспільного виробництва	71
Глава 4. Економічні відносини власності (Зінченко В.М., Ніколенко Ю.В.)	84
§ 1. Поняття власності. Типи, форми і види власності	84
§ 2. Відносини власності у змішаній економічній системі	88
§ 3. Трансформація форм власності в Україні	97
Глава 5. Економічна система та її структура. Сучасні економічні системи (Боров В.Я.)	110
§ 1. Виникнення і природа економічних систем	110
§ 2. Класифікація економічних систем	113
§ 3. Національні моделі економічних систем	124
Глава 6. Товарне виробництво – основа ринкової економіки (Миронов М.Д., Демківський А.В.)	137
§ 1. Натуральне господарство і товарне виробництво	137

§ 2. Товар і його властивості. Праця, яка створює товар	141
§ 3. Походження, суть і функції грошей	145
§ 4. Історичний досвід України в творенні національної грошової одиниці	152
§ 5. Закон вартості, його дія та реалізація	162
§ 6. Грошовий обіг та інфляція	164
Глава 7. Ринок, його суть і функції. Моделі ринку <i>(Соколова О.М.)</i>	171
§ 1. Поняття ринку, його характерні риси та функції	171
§ 2. Види ринку	176
§ 3. Механізм дії ринку	180
§ 4. Інфраструктура ринку. Формування ринкової інфраструктури в Україні	185
Глава 8. Домогосподарства як суб'єкти ринкової економіки <i>(Ніколенко І.Ю.)</i>	191
§ 1. Домогосподарства як суб'єкти ринкових відносин	191
§ 2. Доходи домогосподарств та їх розподіл	193
§ 3. Витрати на споживання. Заощадження домогосподарств	195
Глава 9. Підприємництво та його організаційно-правові форми <i>(Гузик М.М., Соколова О.М.)</i>	201
§ 1. Сутність і функції підприємництва	201
§ 2. Умови та принципи підприємництва	210
§ 3. Організаційно-правові форми підприємництва	213
§ 4. Види підприємств	220
§ 5. Матеріальні основи функціонування підприємства	235
Глава 10. Витрати та доходи фірм <i>(Гузик М.М., Соколова О.М.)</i>	249
§ 1. Витрати фірм та їх види	249
§ 2. Доходи і прибутки фірми	262
Глава 11. Капітал сфери обігу <i>(Демківський А.В.)</i>	271
§ 1. Позичковий капітал і позичковий процент	271
§ 2. Торговельний капітал і торговельний прибуток	278
§ 3. Цінні папери як фіктивний капітал сфери обігу	284

Глава 12. Особливості підприємництва в аграрному секторі	
<i>(Гузик М.М.)</i>	304
§ 1. Суб'єкти та об'єкти підприємництва в аграрному секторі.....	306
§ 2. Рентні відносини	311
§ 3. Агропромислова інтеграція та її форми.....	324
§ 4. Механізм реалізації аграрних відносин в умовах ринкової економіки	330
Глава 13. Держава в ринковій економіці	
<i>(Светлов Б.Т., Кирилюк Ю.В.)</i>	347
§ 1. Необхідність державного втручання в економіку.....	347
§ 2. Методи державного регулювання економіки.....	352
Глава 14. Фінанси і фінансова система	
<i>(Штильовий С.Є.)</i>	361
§ 1. Необхідність, сутність та функції фінансів.....	361
§ 2. Фінансова система і характеристика її сфер та ланок.....	369
Глава 15. Кредитна система	
<i>(Ткаченко Я.С.)</i>	378
§ 1. Суть кредитних відносин.....	378
§ 2. Форми, методи та види кредиту.....	382
§ 3. Банківська система. Види банків	386
Глава 16. Доходи, їх формування та розподіл	
<i>(Штильовий С.Є.)</i>	403
§ 1. Доходи споживчого призначення.....	403
§ 2. Заробітна плата	407
§ 3. Форми розподілу доходів за трудові результати та економічну діяльність	416
§ 4. Соціальні фонди держави.....	418
§ 5. Доходи від власності	422
§ 6. Розподіл і перерозподіл чистого доходу і чистого продукту	423
Глава 17. Сукупний продукт та економічне зростання	
<i>(Отрошко О.В.)</i>	428
§ 1. Поняття валового внутрішнього продукту	428
§ 2. Методи розрахунку валового внутрішнього продукту	431
§ 3. Сутність економічного зростання та фактори, що його визначають	436
§ 4. Державна політика сприяння економічного зростання.....	440

Глава 18. Циклічний характер суспільного відтворення	
<i>(Гузик М.М., Соколова О.М.)</i>	444
§ 1. Економічний цикл та його види.....	444
§ 2. Довгі економічні цикли	447
§ 3. Середні економічні цикли	451
§ 4. Особливості економічних циклів післявоєнного періоду.....	456
§ 5. Теорії економічних коливань	461
§ 6. Особливості економічної кризи в Україні та її причини.....	465
Глава 19. Населення, людські ресурси, ринок праці	
<i>(Лисогор Л.С.)</i>	483
§ 1. Населення та його відтворення	484
§ 2. Трудовий потенціал та ринок праці	490
§ 3. Модель ринку праці.....	491
§ 4. Пропонування та зайнятість трудових ресурсів.....	496
§ 5. Неповна зайнятість та безробіття.....	503
§ 6. Заходи забезпечення зайнятості та їх фінансування	509
§ 7. Попит на робочу силу	514
Глава 20. Світове господарство	
<i>(Середа В.І.)</i>	517
§ 1. Основні риси світового господар та закономірності його розвитку.....	517
§ 2. Основні форми міжнародних економічних відносин у світовому господарстві.....	539
§ 3. Проблеми інтеграції економіки України у світове господарство	561
Глава 21. Економічні аспекти глобальних проблем	
<i>(Береговий В.К.)</i>	587
§ 1. Суть глобальних проблем.....	587
§ 2. Економічні аспекти глобальних проблем	604
Короткий словник економічних термінів (Савенко А.Є).....	617

ПЕРЕДМОВА

Економіка являє собою систему економічних відносин, яка складається як на рівні окремих господарюючих суб'єктів, так і на рівні національної економіки в цілому. Щоб ці відносини систематизувати і представити як цілісну систему, їх, як правило, класифікують за характером функціонування та за роллю в суспільному виробництві: соціально-економічні відносини, загальноорганізаційні та конкретно-економічні відносини.

Відповідно до даної структури складається система економічних наук, які вивчають ці відносини: політична економія, мікроекономіка, макроекономіка, історія економічних вчень, конкретні економічні науки. Логічний зв'язок між ними можна представити таким чином: на мікрорівні узагальнюються дані конкретно-економічних досліджень, виводяться моделі і формулюються принципи поведінки окремих господарюючих суб'єктів у певному ринковому середовищі; на макрорівні — акцентується увага на виявленні взаємозв'язків між цими окремими суб'єктами і розкриваються загальні тенденції економічного розвитку. Завершуватися будь-які фундаментальні дослідження мають виходом на узагальнення політекономічного характеру. Зокрема, необхідно показати, як ті чи інші перетворення у господарстві позначаються на відносинах власності, відносинах розподілу, економічному становищі окремих груп суб'єктів підприємницької діяльності, заробітній платі, соціальному захисті населення. Отже, в субординації економічних наук політичну економію варто поставити на саму вершину. Це вінець економічної науки. Кожен економіст, так само як і господарський практик, повинен уміти дати належну оцінку соціально-економічної природи тих господарських рішень, які приймаються як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях.

Свого часу курс «Економічна теорія» замінив у багатьох вищих навчальних закладах «Політичну економію». Але така його назва була надуманою, вона не дозволяє чітко визначити предмет цієї дисципліни і, звичайно, не може бути альтернативою такій фундаментальній науці, як політична економія.

Якщо виходити зі структури тих економічних відносин, які входять до сфери уваги теоретичних досліджень, то можна сказати, що вони представляють економіку взагалі, безвідносно до специфічних

особливостей галузі. Тому й логічно об'єднати всі ці дисципліни під загальною назвою «Економіка», яка стане альтернативою сучасній «Економічній теорії». У структурі цього загального курсу можна чітко окреслити предмети політичної економії, мікро- та макроекономіки, що, у свою чергу, може бути вагомим аргументом для розробки логічно побудованих навчальних програм цих курсів.

Даний навчальний посібник підготовлений відповідно до затвердженої Міністерством освіти і науки України «Освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань 0305 — «економіка і підприємництво». При цьому колектив авторів намагався побудувати викладення матеріалу таким чином, щоб він міг широко використовуватися студентами всіх спеціальностей. Висвітлення курсу політичної економії здійснюється за такою структурою: спочатку (глави 1–4) даються основні характеристики об'єкта вивчення, цілей і методів сучасних типів економічних систем, а також розкриваються такі базові економічні поняття, як потреби, ресурси, виробничі можливості, показується економічна роль власності та її трансформаційні перетворення в Україні. Потім (глави 5–7) висвітлюються основні риси ринкової економіки. Зокрема, дана характеристика ринку та його інфраструктури, капіталу сфери обігу, розкриті основні категорії товарного виробництва, закони грошового обігу, простежується історичний досвід становлення українських грошей. Значна увага (глави 8–11) приділяється аналізу цілей і характеру діяльності суб'єктів ринкової економіки; домогосподарств, підприємств та держави. В окремому розділі висвітлюються особливості підприємництва в аграрному секторі. Останній розділ (глави 12–16) акцентує увагу на з'ясуванні проблем суспільного відтворення на рівні національної економіки, а також світового господарства, інтеграції України у світовий ринок. Завершується він аналізом економічних аспектів сучасних глобальних проблем.

У цілому автори виходили з того, що глибока економічна освіта — це найбільше надбання цивілізованого суспільства. Зміст та структура посібника підпорядковані завданням оволодіння студентами глибокими теоретичними знаннями сучасних проблем ринкової економіки, закономірностей її розвитку, діалектики суперечностей, методів регулювання, формуванню сучасного економічного мислення та вміння розуміти природу того економічного середовища, яке сьогодні складається в Україні, і перспектив його соціально-економічних перетворень.